

ΜΕΓΑΛΗ
ΟΡΘΟΔΟΞΗ
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ
ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ

ΤΟΜΟΣ 9
Ιλαρίων - Κατάρα

κανόνα. Οι ονομασίες του νέου αυτού είδους ποικίλλουν (ύμνος, μέλος, θρήνος, μέλισμα), με επικρατέστερο τον όρο 'κανών'. Η υποκατάσταση του κοντακίου από τον κανόνα τοποθετείται τον 8^ο αι., οπότε λαμβάνει μόνιμη θέση στον Όρθρο. Ο κανόνας αποτελείται από εννέα ωδές που ψάλλονται στον ίδιο ήχο. Κάθε ωδή σχηματίζεται με ένα μουσικό και μετρικό πρότυπο τροπάριο, τον Ειρμό, και τρία ή τέσσερα τροπάρια. Η ειρμολογική μέθοδος συγγραφής λάμβανε τη θεματολογία κατ' ακολουθία των εννέα ωδών-προσευχών της Βίβλου, οκτώ της Π.Δ. και μία της Κ.Δ. Όλα τα τροπάρια του Κανόνα συνδέονται πολλές φορές με ακροστιχίδα και σπανιότερα με εφύμνιο, κατά το πρότυπο των Οίκων των Κοντακίων.

Ο κανόνας υποκαθιστά το κοντάκιο, ανταποκρινόμενος στην αγωνιστική ατμόσφαιρα των εικονομαχικών διωγμών, η οποία έστρεψε τους υμνογράφους στις αρχέγονες ποιητικές φόρμες της πρώτης Εκκλησίας. Από τον εγκωμιαστικό και θριαμβευτικό τόνο των κοντακίων η λατρεία περνά στη φάση της δογματικής ποίησης των κανόνων, οι οποίοι της προσδίδουν σαφέστερο θεολογικό περιεχόμενο. Η αφετηρία αυτής της στροφής εντοπίζεται στη λατρεία των σημαντικών μοναστικών κοινοτήτων. Το Ιεροσολυμιτικό τυπικό με κέντρο τη μονή του Αγίου Σάββα, αναβαθμισμένο σε σχέση με αυτό της Κωνσταντινουπόλεως, έδωσε στον κανόνα δεσπόζουσα θέση στην ασματική ακολουθία του Όρθρου. Λέγεται ότι ο άγιος Ανδρέας Κρήτης έπαιξε σημαντικό ρόλο στην επικράτηση του Ιεροσολυμιτικού τυπικού στην Κωνσταντινούπολη. Οι περισσότεροι ερευνητές τον θεωρούν ως πρώτο δημιουργό του κανόνα (Krumbacher, Weyh, Christ, Φυτράκης, Χρήστου και Ν. Τωμαδάκης). Η γνώμη αυτή αμφισβητήθηκε από άλλους (Pitra, Π. Τρεμπέλας), ενώ ο Σ. Ευστρατιάδης θεωρεί εισηγητή των κανόνων τον Ιωάννη Δαμασκηνό. Το βέβαιο είναι ότι ο άγιος Ανδρέας ήταν ο πρώτος που δημιούργησε συγκροτημένους κανόνες, «οι οποίοι συνδύαζαν άριστα τον μελισμό των ειρμών με την ποιητική έξαρση των τροπαρίων των ωδών» (Β. Φειδάς, σ. 652). Με την επικράτηση των κανόνων παρατηρήθηκαν οι εξής διαφοροποιήσεις σε σχέση με το κοντάκιο: α) Το κοντάκιο υπήρξε διηγηματικότερο, εγκωμιαστικότερο και με ενότητα θέματος. Αντίθετα, ο κανόνας κατα-

λύει τον διηγηματικό χαρακτήρα, είναι πολυμορφότερος και κυριαρχούν ο' αυτών οι έντονες δογματικές και σωτηριολογικές αλήθειες. Κύριος σκοπός της ποιήσεως του κανόνα είναι η διδασκαλία των βασικών αληθειών της πίστεως.

β) Στον διηγηματικό και περιγραφικό χαρακτήρα του κοντακίου συμβάλλουν οι διάλογοι μεταξύ των προσώπων, οι ρητορικές αντιθέσεις, οι μεταφορές, οι εικόνες, κ.λπ. Αντίθετα, ο κανόνας διατηρεί μεν τον δοξαστικό χαρακτήρα των κοντακίων, χρησιμοποιεί όμως ως εκφραστικό μέσο τις βιβλικές ωδές και τους υψηλούς υμνικούς τόνους της Π.Δ.

γ) Στα κοντάκια ο αριθμός των τροπαρίων δεν είναι προκαθορισμένος, ωστόσο διατηρείται περιορισμένος. Στον κανόνα, ο υμνογράφος «δεσμεύεται» από τις ωδές και τα τροπάρια. Παρ' όλο που έτσι καθίσταται δυσκολότερη η σύνθεσή του για τον υμνογράφο, ο τελευταίος έχει την ευχέρεια να εκτείνει το έργο του όσο επιθυμεί. Ο Μέγας Κανών του Ανδρέα Κρήτης έχει μνημειώδη έκταση.

δ) Στο κοντάκιο η αναφορά στο πρόσωπο της Θεοτόκου εξαρτάται από το θέμα, ενώ στον κανόνα εξαιρείται το πρόσωπο της Παναγίας με τα Θεοτοκία σε κάθε ωδή, αλλά κυρίως με τη θ' ωδή, που είναι ολόκληρη αφιερωμένη ο' αυτήν. ε) Στον κανόνα, σε αντίθεση με τη μουσική μονοτονία του ύμνου, έχουμε μεγαλύτερη δυνατότητα μελισμού-σύνθεσης. Υπάρχει η διαφοροποίηση σε εννέα μουσικά κομμάτια λόγω των εννέα διαφορετικών ειρμών.

στ) Η θεματολογία του κοντακίου εξαρτάται από τον εορτολογικό και αγιολογικό κύκλο. Τα θέματα του κανόνα αντλούνται από τα μεγάλα βιβλικά γεγονότα, τις πηγές της Α.Γ. και των Πατέρων. Οι αντλούμενες αλήθειες δεν έχουν την ίδια ελευθερία επεξεργασίας, επειδή προέχει η πιστή και ευκρινής απόδοση των δογματικών διδασκαλιών. ζ) Η γλώσσα των κοντακίων είναι η δημώδης της εποχής. Με τον κανόνα επιστρέφουμε στην αρχαιοπρεπή γλώσσα της Α.Γ. και των Πατέρων της Εκκλησίας. Α.Γ.Α.

Βιβλιογραφία:

Ευστρατιάδης, Σωφρόνιος, «Ποιηταί και υμνογράφοι της Ορθόδοξου Εκκλησίας, τ. Α'», (Οι Ιεροσολυμίται ποιηταί), ΝΣ 35 (1940) 541-615. Wellesz, E., *A History of Byzantine Music and Hymnography*, Oxford: Clarendon 1949. Φυτράκης, Α., «Η εκκλησιαστική ηρώδης ποίησης κατά τις κυριωτέρας αυτής φάσεις», *ΕΕΘ-ΣΠΑ* 11 (1955-1956) 225-285. Τωμαδάκης,

Ν., *Εισαγωγή εις την Βυζαντινήν Φιλολογίαν*, τ. Α', Αθήνα 1958. Τρεμπέλας, Π., *Εκλογή Ελληνικής Ορθόδοξου Υμνογραφίας*, Αθήνα 1978. Χρήστου, Π., *Θεολογικά μελετήματα*. 4. Υμνογραφικά, Θεσσαλονίκη: ΠΠΜ 1981., Μπιστάκης, Κ., *Βυζαντινή Υμνογραφία*, από την εποχή της Καινής Διαθήκης έως την Εικονομαχία, Αθήνα: Γρηγόρης 1986. Φειδάς, Βλ., *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ. Β', Αθήνα 1994. Γλάρος, Α., *Θεία Παιδαγωγία. Παιδαγωγικά στοιχεία στο μεγάλο Κανόνα του Ανδρέα Κρήτης*, διδ. διαιριβή, Αθήνα: Ακρίτας 2000.

Μέγας Κανών. Κατά τον Συναξαριστή ο άγιος Ανδρέας συνέγραψε τον Μ.Κ. σε νεαρή ηλικία, καθώς τον έφερε μαζί του στην Κωνσταντινούπολη, όταν την επισκέφθηκε ως απεσταλμένος του Θεοδώρου, Πατριάρχη Ιεροσολύμων, για να λάβει μέρος στη Στ' Οικουμενική σύνοδο. Η άποψη αυτή συνάδει με τη θέση του Γ. Ανδρεάδη, ο οποίος τοποθετεί τον χρόνο συγγραφής του Μ.Κ. λίγο μετά τη μεγάλη νίκη της βυζαντινής αυτοκρατορίας επί των βαρβάρων Αράβων στη ναυμαχία της Κυζίκου (678). Με αυτά τα δεδομένα θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ο Μ.Κ. γράφτηκε μεταξύ των ετών 678 και 692 κατά τη νεανική ηλικία του αγίου. Ίσως οι ανωτέρω απόψεις βασίζονται στο γεγονός ότι με τον 10^ο κανόνα της εν Τρούλω συνόδου (692), το καθημερινό κήρυγμα, και ιδιαίτερα της Κυριακής, έγινε υποχρεωτικό για τους επισκόπους. Τότε ακριβώς τη θέση του κοντακίου στη λατρεία πήρε ο κανόνας και μετά την ανάγνωση του Ευαγγελίου καθιερώθηκε το κήρυγμα. Ο κανόνας κάλυψε τις ανάγκες διάνθησης της Λειτουργίας με ύμνους. Κανόνες ψάλλονταν ήδη κατά τη Μ. Τεσσαρακοστή και την περίοδο της Πεντηκοστής και πριν από την Πενθέκτη Οικουμενική σύνοδο, ενώ μετά από αυτήν η χρήση τους γενικεύθηκε σε όλο το εκκλησιαστικό έτος. Ίσως λόγω αυτού του γεγονότος, τα συναξάρια θέλουν τον άγιο Ανδρέα να φέρνει στην Κωνσταντινούπολη, κατά την εν Τρούλω σύνοδο, τον ήδη γραμμένο Μ.Κ., ώστε με αυτόν τον τρόπο να υπογραμμίσουν την αλλαγή στη λατρεία και να προβάλουν τον ποιητή μας ως εισηγητή των κανόνων. Ίσως ακόμη αναφέρουν τον Μ.Κ., διότι αυτός αποτελεί τον «βασιλιά των Κανόνων» και ανάγεται πλέον σε σύμβολο και ορόσημο μιας ολόκληρης υμνογραφικής περιόδου.

Ιστορικά πάντως δεν αποδεικνύεται ότι ο Μ.Κ. εισήχθη στη λατρεία με την εν Τρούλω σύνοδο. Ο Heisenberg δικαίως χαρακτηρίζει την εκδοχή αυτή αμφίβολης πιστότητας. Έχει υποστηριχθεί

ότι είναι πιθανόν η εισαγωγή του στη λατρεία να έγινε από τον ίδιο τον άγιο στην Εκκλησία της Κρήτης, την περίοδο της αρχιεπισκοπίας του. Στην επιτομή του Β. Latyšev υποστηρίζεται ότι ο Μ.Κ. συνεγράφη λίγο πριν από τον θάνατο του Ανδρέα στην Ερεσό της Μυτιλήνης. Την άποψη όμως αυτή δικαιολογημένα χαρακτηρίζει απίθανη ο Θ. Δετοράκης, ενώ ο Ι. Φουντούλης θεωρεί πιθανή τη συγγραφή του Μ.Κ. στην Ερεσό, δεχόμενος ότι ο άγιος έμεινε στην πόλη αυτή χρονικό διάστημα ικανό για την ολοκλήρωση ενός τόσο μακρού έργου. Ο ίδιος υιοθετεί την άποψη του Latyšev, ότι ο άγιος δεν βρέθηκε στην Ερεσό τυχαία (λόγω θαλασσοταραχής ή ασθένειάς του), αλλά εξαιτίας της εξορίας που του επέβαλε ο Λέων ο Γ' ο Ίσαυρος για τη στάση του στην εικονομαχία.

Ανεξάρτητα από τον ακριβή χρόνο και τόπο συντάξεως, έχει υποστηριχθεί ότι ο Μ.Κ. συνεγράφη, όταν ο άγιος βρισκόταν σε προχωρημένη ηλικία. Η άποψη αυτή βασίζεται σε ορισμένα τροπάρια του Μ.Κ., όπου ο ποιητής εκφράζεται σε πρώτο πρόσωπο, δηλώνεται το γηραιόν του ποιητή (α' ωδή, τροπάρια 13, 20, δ' ωδή, τροπάριο 23, π' ωδή, τροπάριο 6). Ωστόσο, έχει διατυπωθεί και η άποψη ότι ο άγιος Ανδρέας συνέγραψε τον Μ.Κ. είτε πριν εκλεγεί αρχιεπίσκοπος Κρήτης, είτε μετά, αλλά πάντως στην Κωνσταντινούπολη, μετά από κάποια επιτυχή απόκρουση βαρβαρικής επιδρομής, ίσως των Αράβων το 717. Οι ερευνητές βασίζονται στο τελευταίο τροπάριο του Μ.Κ., το οποίο όμως δεν αναφέρει ρητά τόπο ή χρόνο. Ο Ακάκιος ο Σαβαΐτης και ο Ανώνυμος εγκωμιαστής του αγίου θεωρούν ότι ο άγιος συνέγραψε τον Μ.Κ. μετά τη χειροτονία του σε αρχιεπίσκοπο Κρήτης. Οι μελετητές, που συντάσσονται με τους ανωτέρω, σημειώνουν ότι η πόλη που αναφέρεται στο Θεοτοκίο της θ' ωδής δεν είναι απαραίτητα η Κωνσταντινούπολη, αφού δεν γράφεται η λέξη 'πόλη' με κεφαλαίο. Θεωρούν ότι το ανωτέρω χωρίο ίσως αναφέρεται σε μια φοβερή δοκιμασία που πέρασε η νήσος Κρήτη από επιδρομές πειρατών. Η άποψη αυτή κρίνεται ως αβάσιμη, διότι στις πηγές συχνά η Κωνσταντινούπολη χαρακτηρίζεται ως 'πόλις' με μικρό και όχι κεφαλαίο το αρκτικό της γράμμα και μάλιστα όταν χαρακτηρίζεται ως «βασιλεύουσα» ή κάτι ανάλογο.

Άλλωστε ως «πόλις τῆς Θεοτόκου» χαρακτηρίζεται πολλές φορές η Κωνσταντινούπολη και όχι η Γόρτυνα. Ουδέποτε δε η κρητική αυτή πόλη καλείται «βασιλεύουσα». Ο Ι. Φουντούλης θεωρεί ότι ο ποιητής δεν θα χρησιμοποιούσε τη φράση «πιστῶς βασιλεύουσα», την εποχή που βασιλευε ο οικονομάρχος Λέων ο Γ' ο Ίσαυρος και για τον λόγο αυτό, σε συνδυασμό με την παρατηρούμενη «ἀσάθεια περὶ τὴν παράδοσιν τοῦ τροπαρίου τούτου», αμφισβητεί τη γνησιότητα του συγκεκριμένου τροπαρίου. Επίσης υποστηρίζει ότι ακόμα και αν ο ποιητής αναφέρεται στην Κωνσταντινούπολη, αυτό δεν σημαίνει ότι βρισκόταν εκεί, όταν συνθέτετε τον κανόνα, αφού η αναφορά στη βασιλεύουσα ήταν κοινός τόπος στη βυζαντινή ποίηση.

Έχει υποστηριχθεί ότι ο Μ.Κ. υπήρξε προϊόν μακροχρόνιας συγγραφής. Τα επιχειρήματα υπέρ της άποψης αυτής στηρίζονται στο αμφισβητήσιμο δεδομένο ότι ο Κανόνας συνεγράφη, όταν ο άγιος ήταν σε προχωρημένη ηλικία, καθώς και στη μεγάλη του έκταση, την προσηγμένη μέχρι βαθμού εκζήτησης έκφραση και τα πολυάριθμα βιβλικά παραδείγματα. Η άποψή μας είναι ότι ο χρόνος συγγραφής του Μ.Κ. εξακολουθεί να είναι πρόβλημα άλυτο, διότι καμιά από τις προτεινόμενες λύσεις δεν προσφέρει πλήρη απόδειξη υπέρ αυτής.

Ο Μ.Κ. αποτελείται από εννέα ωδές (250 τροπάρια). Οι ειρμοί του είναι ένδεκα, διότι η δεύτερη και η τρίτη ωδή έχουν διπλό ειρμό. Κατά την έκδοση του Migne, αλλά και κατά το ισχύον Τριώδιον, ο αριθμός των τροπαρίων διαρθρώνεται ως εξής: α' ωδή, τροπάρια 25, β' ωδή, τροπάρια 29 και 12, γ' ωδή, τροπάρια 9 και 19, δ' ωδή, τροπάρια 29, ε' ωδή, τροπάρια 23, στ' ωδή, τροπάρια 17 και 16, ζ' ωδή, τροπάρια 22, η' ωδή, τροπάρια 22, θ' ωδή, τροπάρια 27.

Πολλά προβλήματα και δυσκολίες προέκυψαν ως προς τη γνησιότητα και τη διαίρεση των τροπαρίων. Ο αριθμός και η θέση τους στη λατρευτική διαδικασία ποικίλλουν γι' αυτό είναι απαραίτητη μια κριτική έκδοση του Μ.Κ., όπου θα λαμβάνεται υπόψη όλος ο αριθμός των χειρογράφων.

Ο Μ.Κ. ψάλλεται σε ήχο πλάγιου του β' (Τριώδιον, σ. 271), έναν ήχο που είναι γλυκός, κατάλληλος για να εκφρά-

σει τον πόνο, τη θλίψη και τη συντριβή της ψυχής. Είναι πιθανή η μουσική του μεταβολή κατά την πάροδο των χρόνων, αλλά δεν αποκλείεται ο πυρήνας της μελωδίας του να προέρχεται από τον ίδιο τον συνθέτη. Ολόκληρος ψάλλεται στον Όρθρο της Πέμπτης της Ε' εβδομάδας των Νηστειών. Διαιρέθηκε όμως σε τέσσερα μέρη και ψάλλεται τμηματικά, από τη Δευτέρα μέχρι και την Πέμπτη της Α' εβδομάδας των Νηστειών. Την εποχή του Βυζαντίου, οι ευσεβείς αυτοκράτορες, την ημέρα που ψαλλόταν ο Μ.Κ., μετέφεραν την εικόνα της Θεοτόκου Οδηγήτριας του ευαγγελιστή Λουκά από τον ναό στα ανάκτορα, έως την Τρίτη της Διακαινησίμου, οπότε και την επανέφεραν με λιτανεία, κατά τη μαρτυρία των Κωδινού και Δούκα. Το σύνολο του έργου του Ανδρέα Κρήτης περιέχει ένα θησαυρό λέξεων, που αναδεικνύουν την υψηλή φιλολογική του κατάρτιση και την άριστη γνώση της αρχαίας ελληνικής. Ο Θ. Δετοράκης έχει συγκροτήσει δύο καταλόγους με σπάνιες λέξεις του αγίου Ανδρέα. Η σπανιότητά τους είναι τέτοια, ώστε να απουσιάζουν από το *Greek Patristic Lexicon* του Lampe ή να αναφέρονται μιν αλλά να αποδίδονται σε μεταγενέστερους του αγίου Ανδρέα συγγραφείς. Συγκεκριμένα, στον πρώτο κατάλογο του Θ. Δετοράκη, εντοπίζονται δεκαεπτά λέξεις του Μ.Κ. μεγάλης σπανιότητας. Στον δεύτερο κατάλογο υπάρχουν είκοσι τρεις σπάνιες λέξεις που απαντούν στο Μ.Κ. Η γλώσσα του ποιήματος είναι η «ύψηλη κοινή τῆς ἐποχῆς», αν και δεν λείπουν οι νεολογισμοί. Δεν έχει περίπλοκη σύνταξη, χαρακτηρίζεται δε, από ακρίβεια λόγου και επαναλαμβανόμενα ρητορικά σχήματα αντιθέσεων και παρομοιώσεων. Γενικά έχει όλα τα χαρακτηριστικά της υψηλής βιβλικής γλώσσας των κανόνων του 9^{ου} αι. και εξής, η οποία εξαρτάται από δογματικούς λόγους Πατέρων των προηγούμενων αιώνων. Ως προς τα τεχνικά ποιητικά γνωρίσματα, η ισοσυλλαβία και ομοτονία των τροπαρίων και των ωδών τηρούνται προσεκτικά, ενώ η ομοιοκαταληξία, η επωδός και η παρήκηση είναι συχνές. Στα τροπάρια του δεν συγχέονται ποτέ οι ομόηκες λέξεις. Η ανεπιτήδευτη σύνταξή τους προσδίδει στη γλώσσα του Ανδρέα απλότητα και ομοιότητα με τη σημερινή, ενώ οι λέξεις παραμένουν όπως εξελίχθηκαν σημασιολογικά στις μέρες μας.

Το «ύφος» είναι μια πολύ φτωχή λέξη, για να περιγράψει κανείς την ατμόσφαιρα που αποπνέει αυτό το μεγαλειώδες ποίημα. Ο δραματικός τόνος των ερωτήσεων, η δύναμη των ποιητικών εικόνων, οι παρομοιώσεις, οι μεταφορές, ο εσωτερικός διάλογος, καθώς και οι αντιθέσεις, όλα συντείνουν σε μια ατμόσφαιρα κατάνυξης και συντριβής. Η ζωηρότητα στην έκφραση, οι παραλληλισμοί και ο ρεαλισμός των αισθημάτων, η υπερβολή στην αυτομεμψία προκαλούν θαυμασμό. Στον Μ.Κ. βρίσκεται δικαίωση η άποψη ότι η ποίηση του Ανδρέα δεν είναι μορφική γνώση του πραγματικού, αλλά δημιουργική διαίσθηση.

Η παιδαγωγική αξία του Μ.Κ. έχει επίσης διερευνηθεί. Πρόκειται για ένα αριστούργημα της παγκόσμιας ποίησης, τοποθετούμενο στην κορωνίδα της βυζαντινής λογοτεχνικής παραγωγής, το οποίο υπερβαίνει την εποχή του. Είναι επίσης ένα σχεσιοδυναμικό-διαλεγόμενο με τον αναγνώστη κείμενο, το οποίο επιδέχεται πολλαπλών αναγνώσεων ανάλογα με το υπόβαθρο του αναγνώστη (θεολογική, ανθρωπολογική, ψυχαναλυτική, συμβολική, αξιολογική). Πρόκειται για έναν από του πλέον πολύτιμους λίθους στον διάκοσμο του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού, το οποίο θα άξιζε να ενταχθεί στα εκπαιδευτικά προγράμματα των τελευταίων τάξεων του Λυκείου. (Βλ. επίσης και στο λ. «Ανδρέας Κρήτης»).

Α.ΓΛΑ.

Βιβλιογραφία:

Συναξάριον Μεγάλου Κανόνος, PG 97:1361-1364. Τριώδιον Κατανυκτικόν, Αθήνα: Αποστολική Διακονία 1993. Παπαπαδόπουλος-Κεραμής, Αθ., «Ο Μέγας Κανών Ανδρέου Κρήτης», ΕΦ 3 (1910) 501-513. Ανδρεάδης, Γ., «Ἐν ἀπαρμύλλον ποίημα μετανοίας», ΙΠ 25 (1941) 112-115, 145-152. Φουντούλης, Ι., *Η τιμή των λειψάνων και των τάφων των Λεσβίων αγίων*, Μυτιλήνη: Φοίνιξ 1965 (ανάτ. από το περ. *Λεσβιακά*, τ. 5). Clement, O., "Notes sur le Grand Canon de Saint André de Crète", *Contacts* 32 (1980) 206-234, 294-330. Νέλλας, Π., *Ζών Θεοῦμενον. Προοπτικές για μια ορθόδοξη κατανόηση του ανθρώπου*, Αθήνα 1981. Detorakis, Th., "Le vocabulaire d'André de Crète. Mots non thésaurisés par G.W.H. Lampe", *JÖB* 36 (1986) 45-60. Πολίτης, Ν., «Ἐκστασις και ανάστασις κατά τον "Μέγαν Κανόνα"», *ΕΕΒΣ* 47 (1987-1989) 149-200. Κούτσας, Συμεών Π., *Αδαμαίος Ἑρμῆς. Ο Μέγας Κανὼν Ἀνδρέου τοῦ Κρήτης*. Εισαγωγή-κείμενο-μτφ.-σχόλια, Αθήνα: Αποστολική Διακονία 1988. Πάσχος, Π., «Ο Μέγας Κανὼν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου Κρήτης. Μικρὴ εἰσαγωγὴ σὴν κατανυκτικὴ ποίησίν του», *Ριζάρειος Ἐκκλησιαστικὴ Παιδεία* 4 (1988) 315-326. Κούτσας, Συμεών Π., «Ἡ περιπέτεια τοῦ ἀνθρώπου στο φῶς τοῦ Μεγάλου Κανόνος», *Ε* 73 (1996) 177-179, 222-224, 270-271, 333-334. Γλάρος, Α., *Θεία Παιδαγωγία. Παιδαγωγικὰ στοιχεῖα στο μεγάλο Κανό-*

να του Ἀνδρέα Κρήτης, διδ. διατριβή, Αθήνα: Ακρίτας 2000. Τσορπατζόγλου, Παντελεῖμων, «Ο Ἀνδρέας Κρήτης (660-740) και ο πιθανὸς χρόνος συγγραφῆς τοῦ Μεγάλου Κανόνος (PG 8219)», *Βυζαντινὰ* 24 (2004) 7-42. Γιαννούλη, Αντωνία, «Βυζαντινὲς καὶ μεταβυζαντινὲς ἐρμηνεῖες τοῦ Μεγάλου Κανόνος», στον τόμο *Ο ἅγιος Ἀνδρέας Ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης ο Ἱεροσολυμίτης Πολιούχος Ἐρεσσοῦ Λέσβου*. Πρακτικὰ Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου (2003), Μυτιλήνη: εκδ. Ι.Μ. Μυτιλήνης 2005, σ. 203-220. Γιαννούλη, Αντωνία, *Die Beiden Byzantinischen Kommentare zum Grossen Kanon des Andreas von Kreta. Eine Quellenkritische und Literaturhistorische Studie*, Wien: Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2007.

Καπέλας, Ηλίας. Ιεροψάλτης, μαέστρος χορωδίων, καθηγητής μουσικής.

Ο Ηλίας Καπέλας, ιεροψάλτης τραγουδιστής και μαέστρος χορωδίων, γεννήθηκε στους Σοφάδες Καρδίτσας και από μικρή ηλικία μυήθηκε στη βυζαντινή μουσική. Αργότερα σπούδασε μονωδία και ανώτερα θεωρητικά. Είναι καθηγητής μουσικής στη μέση εκπαίδευση. Είναι μέλος των «Μανδριγαλιστών» Καρδίτσας από την ίδρυσή τους και διευθύνει ως αναπληρωτής μαέστρος τις χορωδίες της Μουσικής σχολής Καρδίτσας. Συνεργάζεται ως σολίστ με ελληνικές χορωδίες (Καρδίτσας, Λειβαδιάς κ.ά.) και με ξένες Συμφωνικές Ορχήστρες. Έχει πραγματοποιήσει εμφανίσεις στα σημαντικότερα ελληνικά φεστιβάλ, καθώς και σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες.

Το 1993, στο φεστιβάλ Κεφαλλονιάς, τραγούδησε υπό τη διεύθυνση του Ν. Ευθυμιάδη στη *Λειτουργία* του Δ. Μπνακάκι, συνοδεία της Συμφωνικής Ορχήστρας του Ράζγκραντ και της χορωδίας του Ομπιλίτς του Βελιγραδίου. Επίσης το 1995, στο φεστιβάλ των Δελφών, πάλι υπό τη διεύθυνση του Ν. Ευθυμιάδη, έψαλλε το *Ἄξιον Εστί* του Μ. Θεοδωράκη, με τη Σερβική Ορχήστρα Paspas και τη χορωδία Kud Abrasceniv του Βελιγραδίου

Z.M.-N.

Βιβλιογραφία:

Καλογερόπουλος, Τάκης, *Το Λεξικό της Ελληνικής Μουσικής από τον Ορφέα έως σήμερα*, τ. 3, Αθήνα: Γαλλελής 1998-2001.

Καπιτωλίνη. Μάρτυς. Η εν λόγω μάρτυς φέρεται μετά της συμμάτρυρός της και θεραπεινίδος Ερωτηίδος. Οι πληροφορίες των πηγών κρίνονται εξαιρετικά επισφαλείς, καθώς είναι αντικρουόμενες. Σημειώνεται, επί παραδείγματι ότι η αγία μαρτύρησε είτε την εποχή της βασιλείας του Διοκλητιανού, είτε επί της βασιλείας του Λικίνιου.